
Ivona FRAJD

NEMAC MI SLUČAJNO SPASIO ŽIVOT

Ivona Frajd rođena je 1923. godine. Otac joj je bio iz Novog Sada, a majka iz Budimpešte. Rat ih je zatekao u Novom Sadu, gde je otac radio kao preduzimač, a Ivona i njen brat su pohađali školu. Svi njeni najbliži stradali su početkom rata.

Po oslobođenju, studirala je farmaciju i radila u fabrikama lekova. Ima kćerku i dva unuka. Kao penzioner živela je u Beogradu. Umrta je 7. oktobra 1992. godine i sahranjena je na Jevrejskom groblju.

Razgovor sa Ivonom Frajd vodio je Jaša Almuli za Fortunov video arhiv, za svedočanstva o holokaustu, na Jelskom univerzitetu, SAD.

Imala sam deset godina kada je Hitler došao na vlast u Nemačkoj i već, u tim ranim godinama, urezalo mi se u pamćenje kako moj otac sedi pored radija, izbezumljeno sluša vesti i, od svih glasova, Hitlerov glas koji se kao zloslutna grmljavina približava. Pored tog prvog nagoveštaja, posle nekoliko godina, počeli su dolasci izbeglica iz Nemačke i Austrije, iz Čehoslovačke. U većim ili manjim grupama prolazili su kroz Novi Sad. Pronosili su se strašni glasovi o tome šta se dešava. Odrasli oko nas su bili prilično uznemireni. Razmišljali su šta bi moglo da se uradi da bi se sačuvala deca., da se nešto učini da bi se izbeglo ono za šta su oni znali da je strašno, ali nisu mogli da zamisle šta zaista može da se desi. Moj stric, očev brat, koji je bio lekar, 1940. godine otišao je u Ameriku. Otac je rekao: „Ja sam star čovek, ne mogu da

sebi gradim nov život. Možda će biti teško, ali da krenem sada, da počnem ni iz čega, ne mogu!“ Moj otac je tada imao 52 godine. Otprilike takva bila su razmišljanja mnogih. Otac je bio preduzimač, gradio je puteve i imao ugled, stečen položaj, stan, sve sređeno.

Živeli smo u Jugoslaviji, bez antisemitskih incidenata. Ali, došao je 27. mart 1941. godine. Ja sam bila u osmom razredu gimnazije. Svi đaci naše škole izašli su na demonstracije ulicama Novog Sada. Prošli smo pored nemačkog kulturbunda. Bile su to mirne demonstracije. Sutradan ujutro, dok sam se spremala za školu, sedela sam u trpezariji. Radio je bio uključen i preko radija se čuo proglas u kojem kralj Petar proglašava da je preuzeo vlast. Nastala je erupcija oduševljenja, pogotovo u Srbiji, u Vojvodini, mislili smo da je time pakt raskinut. Izvikivane su parole: „Bolje grob, nego rob! Bolje rat, nego pakt!“

Taj dan, 27. mart bio je pun sunca, proleća, a približavanjem rata kao da je i vreme počelo da se menja. Od proleća nismo išli ka letu nego ka zimi, počeo je da pada sneg, a 6. aprila su počele da padaju i bombe. Nemačka je bez objave rata napala Jugoslaviju.

U Novom Sadu toga dana vazdušnih napada nije bilo, ali su se sirene bez prestanka oglašavale; čuli smo šta se dešavalo u Beogradu i o borbama koje traju... Nemci nisu stigli, okupirali su nas Mađari, 13. aprila 1941. godine. Pri ulasku u Novi Sad bilo je ubijanja u samom gradu, bilo je ubijanja uglednih ljudi i skupljanja talaca, Srba i Jevreja. I moj otac je bio pokupljen kao talac. Mađari su tražili otkup u novcu za taoce Jevreje. Opština je skupila veoma visoku sumu, ne sećam se koliku, tako da su taoци bili pušteni. Život je tekao pod terorom okupatora. Nije se znalo ujutro šta će se desiti tokom dana. I nama su došle izbeglice, u našu kuću – tetka, teča i njihova deca iz Beograda. Međutim, 15. maja objavljeno je da svi došljaci u Novi Sad moraju da napuste grad. Oni su se spremili da se vrate u Beograd. Tog jutra kad je trebalo da pođu, moj brat od tetke, koji je bio lekar, pokušao je da izvrši samoubistvo, trujući se. Time je, u stvari, spasao i sebe i svoje roditelje, jer oni su izašli iz transporta i njega odveli u bolnicu. Posle određenog vremena, bio je spašen. Ostao je živ i u Novom Sadu.

Te 1941. godine maturirala sam. Bilo mi je vrlo čudno što smo dobili nešto kao kurs iz mađarske istorije i geografije, koji smo morali da polažemo na maturi. Moj brat je bio četiri godine mlađi od mene. U to vreme nismo znali mađarski, a bila je samo jedna srpska gimnazija u Novom Sadu, i on je pohađao tu gimnaziju. Posle moje mature nastalo je teško leto, oca su vodili na prinudni rad, uz velika maltretiranja.

Majka je pokušavala da stupi u kontakt sa svojim rodacima u Budimpešti. Dogovori su se vodili negde oko novembra, s tim da je moj brat bio upisan u peti razred gimnazije u Novom Sadu. Majka se dogovorila sa direktorom škole da u decembru ne ide u školu, a da posle odmora, 12. januara, dođe da bi završio polugode. Tako smo došli u novembru u Budimpeštu – majka, otac, brat i ja.

*Majka i otac Ivone Frajd ubijeni su januara 1942.
u Novosadskoj raciji*

U Budimpešti smo imali rođake. Tamo je život bio relativno normalan. Mislim da je Jevrejima bila zabranjena državna služba, ali lekari su mogli da rade, vodili su radnje, za upis u srednje škole nije bilo ograničenja. Međutim, omladinu su počeli da teraju u radne bataljone. Moj brat je bio isuviše mlad za to pa se, prema dogovoru, 12. januara 1942. godine, sa mamom vratio u Novi Sad. Ja i tata ostali smo u Pešti. Tatu je uhvatio užasan nemir, pa je ubrzo i on otišao.

To je bila najhladnija zima koje se sećam. Tada sam bila upisana u neku francusku školu. samo da bih opet nešto učila. Ostala sam sama i pokušavala da stvorim kontakt sa svojim roditeljima i bratom. Uveče, 21. januara pokušala sam da preko pošte telefoniram u Novi Sad. Rekli su da su veze prekinute zbog hladnoće – 22. januara 1942. veze prekinute, 23. januara veze prekinute i 24. odjednom, u Pešti, pojavljuju se izbeglice iz Novog Sada! Moji rođaci saznali su šta se desilo. Nisu imali hrabrosti da mi kažu. Rekli su samo: „Ako hoćeš da saznaš, možeš otići na ovu adresu, oni imaju rođake koji su zajedno sa tvojim roditeljima.“ Ne sluteći, mislila sam da su uhapšeni, da je otac opet uzet kao taoc. Kada sam došla tamo i srela rođake mojih komšija u crnini, nisam odmah shvatila. „Bili su zajedno“, kažu. „Nisu valjda i deca?“ „Svi!“ „Šta je bilo?“ „Pred kućom, 23. januara ujutro, u pola deset, na temperaturi od dvadeset stepeni ispod nule, pijani mađarski žandari...“ Znam mesto gde su mi ubijeni otac i majka i brat i ceo komšiluk, gde je bilo Srba i Jevreja, koje su posle natovarili na kamione i bacili u Dunav. A Dunav je bio smrznut. Posle su pričali da su, celog proleća Dunavom plovili leševi do Beograda. Oni groba nemaju. Bila sam i u Jad Vašem i pred jerusalimskim spomenicima i videla da je Racija zabeležena. Zove se *Novosadska racija*, zabeležena kao jedna od tragedija jevrejskog naroda. Ali i moja lična, za ceo život, svakoga dana... U mojim godinama niko više nema roditelje, ali su to doživeli na jedan normalan način. Ja toga ne mogu nikada da se oslobodim.

Novosadska racija, u kojoj su stradali i moji roditelji, kako sam kasnije saznala, bila je nastavak jedne ubilačke akcije koja je počela nekoliko dana ranije, u Žablju, malom mestu severno od Novog Sada, a potom se proširila i u Novi Sad. Na plakatama u gradu 21. januara objavljeno je da je stanovnicima zabranjeno da izađu na ulice. Deo po deo grada bio je pročešljavan od strane mađarske žandarmerije. Ulazili su u kuće, u jevrejske i srpske, i izvodili ljude. Prvi i drugi dan izvodili su ljude na Štrand, tako se zvala plaža na Dunavu, u Novom Sadu. Tamo su čekali u dugačkim redovima, videli šta se dešava. Zvanični pretekst za taj pokolj bio je odmazda za neku pobunu koja se, navodno u Bačkoj, digla protiv mađarske okupacije. Sami Mađari, posle rata, čitala sam mnogo o tome, kažu da je to ustvari bilo inscenirano od strane mađarske žandarmerije, da su oni prikazali neke vojnike koji su tobože bili ranjeni. Žandarmeriji su date velike količine alkohola i, po strašnoj zimi, terali su ih da vrše pokolj. Već 23. januara, poslednjeg dana racije, nisu odvodili na Dunav nego su ubijali ispred

kuća. U Miletićevoj ulici, u kojoj su stanovali moji roditelji, u centru Novog Sada, iz svake kuće stradalo je bar nekoliko ljudi. Moji roditelji su izvedeni u pola deset pre podne, a u pola dva je došlo naređenje iz Budimpešte da se akcija obustavi. U međuvremenu, jedna velika grupa ljudi, Srba i Jevreja, bila je odvedena u Dom kulture u Novom Sadu, gde su čekali svoj red. Međutim, te ljude su legitimisali i, negde u večernjim časovima, između šest i sedam sati, pustili ih kućama. Među njima je bila i porodica moje tetke. Kada sam, posle toga, došla u Novi Sad, ušla sam u stan i videla ostatke doručka. Niko kasnije nije ulazio, a čula sam da je bilo slučajeva da su posle pokolja pljačkali sve; međutim, kod nas je sve stajalo kao da su moji s pola doručka izašli na ulicu.

Ja koja nikad nisam bila sama, ja koja sam do moje 18. godine bila okružena pažnjom i ljubavlju, odjednom sam se našla sama na svetu, u jednom opasnom i zlonamernom svetu. Ostala sam u Pešti, gde je život bio vrlo čudan. Boravila sam u stanu u koji su moji roditelji došli u novembru. Imala sam sredstava za život. Roditelji su mi bili imućni, majka je imala i kuću pa smo imali i prihode, materijalnih problema nisam imala.

Situacija u Mađarskoj bila je čudna. Mađarske vlasti su, kako je vreme proticalo, već negde 1943. godine osetile da nisu na pravou strani u ratu pa su činili neke stvari koje ne ukazuju na čvrsto savezništvo sa Nemačkom. Mađarska je tada bila prepuna izbeglica iz Poljske. Bilo je Jevreja sa lažnim papirima, bilo je Poljaka, postojao je čak i veliki logor za Poljake. Ti Poljaci su dobijali pomoć od mađarske vlade. Mađari su počeli polako da se, po mogućnosti, prebacuju na drugu stranu. Međutim, 19. marta 1944. godine Nemci su ušli i okupirali Mađarsku. Nemcima je bila jasna igra Mađara. Nas je uhvatila panika, pogotovu mene koja sam znala šta to znači i šta može da nam se desi. Imala sam prijatelje Poljake i preselila se iz stana gde su me svi znali i nastanila se u drugom kraju Pešte, gde me niko nije poznavao. Međutim, 20. aprila 1944. godine, jedan iz naše grupe bio je uhapšen od Gestapoa. Nije bio Jevrejin; a 28. aprila uhapšena sam i ja. U stvari bili su uhapšeni skoro svi iz naše grupe. To je bila studentska grupa. Ja sam uzela lažne papire po kojima sam bila hrišćanka. Među Poljacima bilo je i Jevreja i nejevreja, iako su svi, na papiru, bili arijevc. Nemci su tačno znali ko sam, kako se zovem, i ostalo. To je odao onaj prvi koji je bio uhapšen.

Odvedena sam na saslušanje u Gestapo. Tražili su legitimaciju i pitali odakle mi. Rekla sam da sam je kupila, ne sećam se od koga.

Rekla sam kako se zovem. Upisana sam pod mojim imenom i prezimenom.

Od 28. aprila 1944. godine do 15. maja bila sam u zatvoru u Budimpešti, a posle su me prebacili u logor blizu Pešte, koji se zvao Kištarča. To je bio logor-sanatorijum, gde smo svi bili u svojoj odeći, hrana je bila zatvorska, mogli smo da primamo pakete, čak sam dobila i jedan paket sa nekim stvarima. Iz Kištarče, gde sam bila otprilike mesec dana, poslali su maricu, kamionet, samo po mene, kojim sam vraćena natrag u zatvor. U zatvoru u ulici Fej (Fő utca) samo sam prenoćila. Narednog dana vozom su nas prebacili u neki logor blizu Beča. Tamo sam opet bila u grupi sa Poljacima i sa još dvoje-troje koje do tada nisam poznavala. Logor u kojem smo se našli bio je, u stvari, radni logor za strane radnike, ali mi nismo radili već smo bili kao u konfinaciji. Čekali smo da nas transportuju dalje.

Iz bezbrižnih dana u porodičnu tragediju: Ivona i brat Ivan koji je, takođe, zajedno sa roditeljima ubijen u Novosadskoj raciji

Posle valjda nedelju dana, prebacili su nas u zatvor u Beču, gde smo samo prenoćili i gde je jedna žena, koja je iz Aušvica bila vraćena na proces koji se vodio protiv nje, ispričala šta se tamo dešava. U to vreme, preko Radio-Londona već su davali obaveštenja o tome šta se dešava po nemačkim logorima; međutim, to šta smo čuli bilo je suvi-

še užasno da bi čovek mogao da veruje. Ta žena nam je ispričala da se u Aušvicu nalaze lažni tuševi, koji su ustvari gasne komore, da se tamo nalaze krematorijumi, gde leševe odmah spaljuju. da čitavi transporti vozova idu tamo. Mi smo slušali ali nismo mogli da verujemo. Sutradan smo krenuli. Nekim čudom nisam putovala transportom iz geta, već sam putovala normalnim vozom, čuvana od policije. Naša grupa je bila mešovita. Bilo je i Jevreja, bilo je ljudi iz Beča, bila je i jedna žena iz mešovitog braka koja je do jula 1944. živela u Beču. Međutim, i nju su pokupili. Stigli smo u Aušvic 6. jula uveče. Pošto nismo bili transport iz geta, kompozicija nije bila velika, nismo stigli na stanicu Birkenau, koja je bila neposredno ispred gasne komore, nego smo stigli na glavnu stanicu Aušvic, udaljenu otprilike 3 kilometra od Birkenaua. Sišli smo sa voza i bili odvedeni u logor. Išli smo pešice putem od tri kilometra i približavali se paklu. Imala sam osećaj, i taj osećaj me nije napuštao za sve vreme koliko sam bila u logoru, da se nalazim na nekoj drugoj planeti. Da je to nešto što nema nikakve veze sa onim što sam do tada videla i gde sam do tada bila. Približavali smo se noću. Iz daleka su se videli krematorijumi, bilo ih je tri, koje sam ja videla, koji su radili i izbacivali ogromne plamenove. Prvo ogroman plamen a onda nad plamenom dim. Gust dim i gust plamen.

Ušli smo u logor i videli da se u njemu kreću živi ljudi, neke čudne spodobе, do glave očišane. Nismo mogli da ustanovimo ko je muško a ko je žensko. Hodali su u ritama. Približavali smo se prijemnoj službi. Ta služba sastojala se od jedne grupe zatvorenica koje su nas tamo primale i govorile: sad sedite tu, sad ćete ići na tuširanje. Odmah smo pomislile da ćemo ići u gasnu komoru. Međutim, mi smo stvarno otišle na tuširanje. Posle toga smo očišane do glave, pa su nas tetovirali, oduzeli nam stvari, dali neke rite, neke rasparene cipele, neko je dobio i dve leve, neko jednu klompu i jednu sandalu.

Odjednom smo se našli u paklu! Tada sam prvi put pomislila: „Hvala Bogu da to moji roditelji nisu doživeli!“ Našli smo se, u stvari, u Birkenau. Birkenau je leta 1944. godine bio najveća fabrika smrti koja je ikad postojala. Koliko sam kasnije saznala, tamo je svakog dana ubijano 14 000 ljudi!

Naš transport nije išao na selekciju, svi smo ušli. Sa nama je bila i jedna stara gospođa, koja je, srećom, ostala sa nama. Svi smo ušli i svi dobili svoje brojeve. Ja imam broj 82479.

Bili smo smešteni u baraci koja je bila sastavljena od tzv. koje, to su bile kao prične na sprat, a na svakoj prični moglo je da spava dvoje. A spavalo ih je po osam na svakoj prični, i to na zemlji, i na prvom spratu. Na svakom ležištu bilo je tridesetak žena koje su se jedva

micale. Bilo je leto, širio se smrad, a kad bi pao mrak, krenula bi najezda stenica.

Dan je počinjao svitanjem, kada smo morali da izađemo iz barake na tzv. cel apel. Postrojavali smo se po pet i stajali dok ceo logor i sve u logoru ne prebroje. Ako se broj ne bi složio, cela procedura se ponavljala i produžavala za još dva-tri sata. Bez obzira na sunce, sneg ili kišu, po svakome vremenu. Izlazili smo u odeći u kojoj smo i spavali. Onaj ko se nije „opekao“ i nije bio svestan toga da, ako ne stavi obuću sebi ispod glave, ujutro se budio bez obuće. U takvim okolnostima ljudska solidarnost potpuno otkazuje. Tu solidarnosti nema. Niko se nije našalio da hleb koji se delio za doručkom ne pojede odmah. Ako bi hteo da ga sačuva do sledećeg obroka, negde bi sigurno nestao. Uslovi života, ako se to može nazvati životom, bili su takvi da je bilo neshvatljivo da tu čovek može da preživi i nekoliko dana. Prvih dana hranu niko nije mogao da okusi. Posle je glad postala tako strašna da više ni o čemu drugom nismo mislili nego o još jednoj porciji te iste hrane. Dobijali smo takozvanu „jager supu“ koja se sastojala od lišća sa brašnom, i hleb. Na kraju cel apela delili su neku tekućinu i nazvali je kafom. Naravno, ljudi su vrlo brzo počeli da slabe, počele su da se javljaju razne bolesti. Prvo, dizenterija u strašnom obliku. Takva dizenterija je značila užasne muke. Nužnici su bili zajednički. U stvari, to su bile rupe ograđene ciglama, gde su ljudi sedeli, jedan pored drugoga, svejedno ko pored koga. Oko vode za umivanje vladala je takva borba da, ako je čovek stigao, jedanput u nedelju dana, da se izbori za jedno umivanje, onda se dva-tri dana osećao kao car.

Počela su kožna oboljenja, od avitaminoze do šuge. Pa avitaminoza u ustima. Ljudi su umirali. U logoru je vršena selekcija. I ja sam bila u jednoj takvoj selekciji. U tom mnoštvu, uvek ste bliski sa jednim ili sa dvoje ljudi, jer u tom velikom broju ljudi čovek se vezuje za nekoga. Tako je bilo i sa mnom i jednom mojom prijateljicom koju su odveli u selekciji. Ona se zvala Felicita Slandal i bila je rodnom iz Varšave. Svi njeni su već bili pobijeni, kao i moji, i stalno smo o tome pričale. To nas je i zbližilo. Kad je bila selekcija, doktor Mengele, sa još dvojicom, došao je u našu baraku. Sve smo morale biti gole i prodefilovati pored njega. Koga je zaustavio, tražio je da mu se zapiše broj. Nju su zapisali. Ona je znala tog momenta, i ja sam znala, i svi smo znali šta to znači. Posle dva dana došli su i prozivali brojeve koje su zapisali. Ona je prvo ćutala, gledale smo se, a onda je otišla. Imala je dvadeset godina i otišla je svojim roditeljima.

Ja nisam otišla. Ja sam to sve preživela i, negde krajem decembra, došla sam u bolnicu. Bila sam bolesna od iscrpljenosti.

A 1945. godine, 12. januara, Nemci spremaju likvidaciju logora. Približavali su se Rusi. Mi u bolnici nismo imali ni odeću koja se nosila u logoru.

Nemci odvođe zatvorenike, ali šta će raditi s nama? I opet neko sa kim sam bila bliska. Počeli smo da razgovaramo šta da radimo. Palo nam je na pamet da se prijavimo i mi. Ogrnuti ćebadima, izašli smo na zimu. Nemačkin koji organizuje transport upitao nas je: „Gde ste pošli?“ Ja kažem: „Da se prijavimo.“ „Vraćaj se nazad!“

Tom čoveku imam da zahvalim za svoj život. Jer, ljudi koji su tada pošli dalje bili su desetkovani. Mučili su se jedno vreme, išli su vozom, onda su ih naterali da pođu pešice. Iz logora u logor, dalje, po Nemačkoj. Bilo ih je koji su oslobođeni tek u maju 1945.

A mi smo oslobođeni 27. januara 1945. godine. Vratila sam se u bolnicu. To je bilo 18. januara 1945. Nemci su napustili logor. Rusi još nisu došli, a Nemci su otišli. Vratili su se još jedanput. Vratili su se u četvrtak, poubijali jednu grupu, i opet otišli. U subotu popodne, onda kada u januarskim danima pada mrak, u logoru se pojavio prvi ruski vojnik. Bili smo oslobođeni.